

комментируется использование буквенно-знаковых символов в творчестве великого азербайджанского поэта Низами.

THE LETTERAL AND POINTED SYMBOLS IN CREATION OF NIZAMI

Malikova Gulara Algait

Summary

In classical oriental poetry, as well as in Azerbaijani literature, in order to influence the aesthetic taste of the reader, increasing the influence of the work in gazelles, poetry, prose and other types of poetry, which are examples of art that reveals and conveys the word of God in religious, epistemological works. The letters of the Arabic alphabet are used as symbols and symbols to convey ideas.

To understand and correctly interpret the meaning of symbols and signs, poetic examples in classical literature, it is necessary first of all to understand the true meaning, the inner meaning of these poems. It should be noted that every poet is a child of his time. Undoubtedly, in the works of poets who lived and worked in the Middle Ages, one or another aspect of the ideology, religious denomination and religious movement that prevailed at that time was reflected.

Many researchers who discuss the use of symbols in medieval poetry and the various reasons for conveying ideas by such means describe the former as an existing tradition, and the latter as a necessity and a law arising from the requirements of the time. The use of symbols can also be noted as an artistic indicator, an expression of the poet's talent, knowledge and ability. For certain socio-political reasons, poets who did not want to openly express their views against oppression and violence, used symbols as an artistic method and means at the level of their education, talent, ability and worldview.

Khagani, Nizami, Nasimi, Shah Ismail Khatai, Fizuli and other poets devoted a lot of space to literal symbols in their works. The article gives and comments on the use of alphanumeric symbols in the work of the great Azerbaijani poet Nizami.

Rəyçi: Professor M.İ. Yusifov

Azərbaycan dili kafedrasının 18 oktyabr 2021-ci il tarixli iclasın 02 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 16 noyabr 2021-ci il

UOT:811.

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ POSTFİKSLƏRİN DERİVASİYASI

Məmmədova Günay İlqar qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

Gunay-zulka90@mail.ru

Xülasə: Dünya dillərində postfiksələrin formalaşması söz yaradıcılığına yaranmış zəruri tələbin nəticəsi olmuşdur. Şəkilçilərin yaranma prosesi dillərin informasiya prosesinin təsiri ilə yarandığından onların universal xarakter daşdığı fikrinin irəli sürülməsi əğlabatan hesab edilir. Ancaq informasiya intensivliyi bütün dillərdə qeyri-bərabər olduğu üçün şəkilçilərin formalaşmasında və funksionallığında fərqlənmələr baş vermişdir. Belə ki, analitik-flektiv dillərdə həm önşəkilçi kimi prefikslər, həm sonşəkilçi kimi suffikslər və həmçinin daxili şəkilçi qismində infikslərlə yanaşı interfikslər yaranmışdır. Aqlütinativ dillərdə isə prefiks, infiks və interfiks kimi elementlər öz ənənələrini davam etdirməmişdir. Onlara məxsus olan funksionallıq isə sonşəkilçilərin üzərinə düşmüşdür. Beləliklə şəkilçi elementlərinin özlərinin formalaşması ayrı-ayrı dillərdə universal təbiətli olsa da onların funksionallığında tipoloji fərqlər baş vermişdir. Buna baxmayaraq həm analitik-flektiv və həm də aqlütinativ dillərdə

informasiya imkanları məhdud olmamışdır. Yəni dillərin tipoloji fərqi baxmayaraq onların informasiya- vericiliyində qeyri-bərabərlik mövcud deyildir. Ona görə də ayrı-ayrı dillərə məxsus informasiyalar tərcümə yolu ilə başqa dillərə sərbəst ötürülə bilər. Bu mənada Azərbaycan və ingilis dillərinin morfoloji söz yaradıcılığı barədəki tədqiqatların nəticəsinə istinadən demək mümkündür ki, bu iki dil arasındakı tipoloji fərqlər heç bir informasiya qıtlığı yaratmır. Əksinə hər iki dilin daxili imkanları həm özündə olan və həm də başqa dillərə aid olan informasiyaları sərbəst şəkildə canlandırmaq imkanlarına malikdir.

Açar sözlər: postfiks, suffiks, analitizm-flektivizm, aqlütinativizm, derivasiya.

Ключевые слова: постфикс, суффикс, аналитизм-инфлексивизм, деривация, агглютинативность

Key words: postfix, suffix, analyticism-flectionism, agglutinativeism, derivation.

Dillərdə postfikslərin formalaşması ümumi halda şəkilçilərin baş verməsi mərhələsinin məhsuludur. Şəkilçilərin baş verməsi dildə iki əsas tələbin ödənilməsinə yaranan zərurətlə bağlı olmuşdur. Şəkilçilər, birincisi, dildə qrammatik əlaqələrə olan ehtiyacın, ikincisi isə yeni sözyaratmaya olan tələblərin yerinə yetirilməsinə xidmət etmişdir. Şəkilçilərin formalaşması prosesi həm analitik-flektiv dillərdə, həm də aqlütinativ dillərdə baş vermişdir. Həmçinin, şəkilçilərin yaranması sintetik dillərə də xas olmuşdur. Köksözlü dillərdə qrammatik və derivativ xüsusiyyətlər sözlərin yanaşması və intonasiya ilə, polisintetik (inkorporativ) dillərdə isə sözlərin özünün cümlə tərkibinə sıxlaşması yolu ilə yerinə yetirilmişdir. Analitik – flektiv dillərdən və derivativ proseslərin tələbləri üzrə müvafiq sonşəkilçilər formalaşmışdır. Bu şəkilçilərin əsas funksionallığı ondan ibarətdir ki, onlar başlanğıcda, sözün daxilində və sonunda işlənərək özlərinin zəngin ənənələrini yaratmışlar. Analitik-flektiv dillərə məxsus şəkilçilərin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, onlar bütün tələb edilən funksiyaları yerinə yetirə bilmiş, lakin sıralanma və silsilə yaratma xassəsinə malik olmamışdır. Aqlütinativ dillərdə isə ön və daxili şəkilçi elementlərinin funksionallığı sonşəkilçilərin silsilə xarakterli inkişafına görə məhdudlaşmışdır. Belə ki, silsilə şəkilçilər analitik-flektiv dillərdə ön və daxili şəkilçilərin yerinə yetirə bilmədiyi bütün funksiyaları əhatə etmək qabiliyyətinə malik olmuşdur. Bununla da müxtəlif sistemli dillər arasındakı informativlik dillərin özü tərəfindən təbii olaraq bərabər hüquqlu qaydada tənzim edilmişdir. Əks halda ayrı-ayrı dillərin nümayəndələri arasında anlaşılıqlığın əldə edilməsi mümkün olmazdı və həm də tərcüməşünaslıqda aydınlığa nail olmaq böyük çətinliklər yaradırdı. Bununla yanaşı əlbəttə ki, hər bir konkret dilin özündə olduğu kimi ingilis və Azərbaycan dillərinə məxsus postfikslərin özlərinə məxsus ifadə tərzini və funksionallığı mövcuddur. Söz sonuna qoşulan şəkilçilərin sözyaratma sistemində də dillərin tipoloji xarakterindən asılı olmayan ümumiləşdirici, universal səciyyəli funksionallıq mövcuddur. Belə bir funksionallıq, xüsusən adlardan ad, adlardan fel, feillərdən ad, feillərdən feil düzəltməsi prosesində aydın müşahidə edilir. İngilis dilində bu məsələlərlə bağlı aparılan çoxsaylı tədqiqatlarda xüsusilə, postfikslərin sözyaratma xüsusiyyətləri ətraflı şərh olunur [4; 5; 9; 440 s.; 10, 377-453 s.].

İngilis dilində sözyaradıcı postfikslər sıralanıb silsilə yarada bilməyə də onların çox güclü derivativ funksiyası vardır. İngilis dilinin zəngin sonşəkilçiləri isim, sifət, fel, zərf kimi nitq hissələrinin düzəldilməsində fəal iştirak edirlər. Bunların funksional xarakterini müxtəssər və ümumiləşmiş qaydada aşağıdakı təsnifatda cəmləşdirmək mümkündür:

1. İsimyaradan suffikslər:

İsimyaradan suffikslər isimlərə, sifətlərə və fellərə qoşula bilər. İsimlərə qoşulub isimyaradan sonşəkilçilər ingilis dilində çoxdur və zəngin ənənələrə malikdir. Bunların nümunəsində -ee, -ess, -an, -ian, -ese, -ant, -ent, -ard, -art, -ism, -ist, -tion, -sion, -cion, -ary, -ory, -ery, -ry, -ure, -ance, -ancy, -ency, -ship, -hood şəkilçiləri xüsusilə özlərinin fəallığı ilə diqqəti cəlb edir. Göstərilən şəkilçilərin derivativ funksiyasının aşağıdakı kimi nümunələrdə müşahidə etmək olur.

Sözyaratma prosesində -ee suffiksi isimlərə qoşularaq passiv subyektə aid azalma və aşağılıq mənası bildirir: *employee* (xidmətçi, qulluqçu); *trainee* (təcrübəçi, stajçı). –Ess şəkilçisi isimlərə qoşulub qadın cinsinə aid sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *acter* (artist) – *actress*(aktrisa); *lion* (erkək şir) – *lioness* (dişi şir); *poet* (şair) – *poetess* (şairə); -An, -ian şəkilçiləri isimlərə qoşulub milli məzmun və etiqad bildirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *Russia* (Rusiya) – *russian* (rus); *diet* (dieta) – *dietitian* (diyetoloq); -Ess şəkilçisi yer adlarına qoşulub milli anlayış bildirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *China* (Çin) – *Chiness* (çinli), *Yapan* (Yaponiya) – *yapaness* (yaponiyalı), -ant,-ent şəkilçiləri isimlərə qoşulub şəxs, əşya məzmunlu atributiv isimlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *serv* (xidmət, qulluq) – *servant* (xidmətçi, qulluqçu), *assist* (kömək, hazırlıq, iştirak) – *assistent* (köməkçi, hazırlıqlı, iştirakçı); *Solve* (həll, yumşalma) – *solvent* (ərinti); -ard –art şəkilçiləri ismə qoşulub şəxsə aid xarakter əlamət bildirən sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *drunk* (içki) – *drunkart* (kefli, sərxoş); *brog* (lovğalıq, öyünmək) – *braggart* (lobya, yalançı); -ism şəkilçisi – hadisə, anlayış və proseslə bağlı anlayış bildirən sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *terror* (qəsd) –*terrorism* (terrorçuluq), *altru* (mənafe) -*alturism* (özgə mənafeyinə xidmət); -ist şəkilçisi isimdən atributiv isim əmələ gətirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *lingua* (dil) –*linguist* (dilçi), *commune* (kommuna, icra, təşkilat) – *communist* (kommunist, icra, təşkilat nümayəndəsi); -tion, -sion, -cion şəkilçiləri daha çox fransız mənşəli sözlərə qoşulub iş, hal, vəziyyət bildirən sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *solition* (qərar), *station* (stansiya), *division* (divizion, bölmə, şöbə), *suspicion* (şübhə, güman); -ary, -ory, -ery, -ry şəkilçiləri isimlərə qoşularaq fəaliyyət növlərinə, məşğuliyyətə aid anlayışlar bildirən sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *dictionary* (lüğət), *contributory* (ödəməverən şəxs), *bakery* (çörəkbişirmə), *husbandry* (əkinçilik); -ance, -ence, -ancy, -ency şəkilçilərin iştirakı ilə hal-vəziyyət bildirən isimlər düzəlir: *vary* (dəyişdirmək) – *variance* (dəyişiklik), *residl* (yaşamaq) – *residence* (daimi yaşayış yeri), -ancy, -ency şəkilçiləri sözlərə qoşularaq atributiv isimlər əmələ gətirir: *expeet* (gözləmək, ümid etmək) – *expestancy* (gözləyən, intizarda olan), *adent* (şəxsiyyət, təmsilçi), *adency* (hərəkət, fəaliyyət, dayaq); *ship* şəkilçisi isimlərə qoşularaq hal, vəziyyət, öhdəlik mənası bildirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *friend* (dost), *friendship* (dostluq), *lord* (lord, ağa) – *lordship* (hakimiyyət, ağalıq); *hood* şəkilçisi isimlərə qoşularaq hal, vəziyyət, keyfiyyət bildirən isimlərin düzəlməsində iştirak edir: *child*(uşaq) – *childhood*(uşaqlıq dövrü), *brother*(qardaş) – *brotherhood*(qardaşlıq)

Sifətlərə qoşulub isim əmələ gətirən suffikslərin sözyaratma xüsusiyyətlərini aşağıdakı göstərilən şəkilçilərin funksionallıqda müşahidə etmək olar:

-İty, -ty şəkilçiləri. Bu şəkilçilər sifətlərə qoşularaq keyfiyyət bildirən isimlərin düzəlməsində iştirak edirlər: *brutal* (insafsız)- *brutality* (vəhşilik, qəddarlıq, insafsızlıq); *cruel* (qəddar, amansız) – *cruelty*(qəddarlıq, amansızlıq).

-Ness şəkilçisi. Bu şəkilçi sifətlərə qoşularaq mücərrəd isimlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *cute* (əziz, zirək), *cuteness* (cəlbədicilik); *happy* (xoşbəxt), *happiness* (xoşbəxtlik, səadət).

-Dom şəkilçisi. Bu şəkilçi də sifətlərə qoşularaq mücərrəd mənalı sifətlərin qoşularaq mücərrəd mənalı sifətlərin düzəlməsində iştirak edir: *free* (azad, sərbəst) – *freedom* (azadlıq, sərbəstlik); *bore* (bezikdirici) – *boredom* (bezikdiricilik, sıxıntılıq).

İngilis dilində, həmçinin Azərbaycan dilində olduğu kimi sonşəkilçilərin müəyyən qismi fellərə qoşulub isim əmələ gəlməsi prosesində iştirak edir. Bu prosesdə -ing, -age, -al, -ence, -ment şəkilçilərinin aktivliyi olduğu müşahidə olunur. Həmin şəkilçilərin sözyaratmada özünəməxsus funksionallığı vardır. Məsələn, -ing şəkilçisi feillərə qoşulub iş, nəticə, son hədd anlayışı bildirən sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *meet* (görüşmək, toplantı) – *meeting* (mitinq, yığıncaq, iclas); *build* (tikmək) – *building* (bina, tikili); -age şəkilçisi feillərə qoşularaq yığmaq, toplamaq mənalırdakı işlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *bag* (kisələrə, çantalara yığmaq)- *baggage* (yük); *post* (poçtla yollamaq), *postage* (poçt ödənişi); -

al şəkilçisi feilləri qovuşaraq hərəkətə və ya prosesə aid maddi anlayış bildirən isimlərin əmələ gəlməsində iştirak edir: *deny* (inkar etmək) – *denial* (imtina, inkar); *arrive* (çatmaq, yetişmək); *arrivel* (gəliş); *-ence* şəkilçisi sonu *-ere*, *-er* elementləri ilə bitən sözlərə qoşularaq isimyaratmada iştirak edir: *interfere* (qarışmaq, müdafiə etmək), *interference* (müdaxilə); *prefer* (üstün tutmaq) – *preference* (üstünlük, böyüklük); *-ment* şəkilçisi feillərə qoşularaq iş, hal-hərəkət və nəticə anlayışlı sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *punish* (cəzalandırmaq) – *punishment* (cəza); *enjoy* (həzz almaq) – *enjoyment* (həzz, ləzzət).

2. Feilyaradan suffikslər.

İngilis dilində bir sıra feil yaradan suffikslər vardır ki, onlar müvafiq olaraq ayrı – ayrı nitq hissələrinə qoşulmaqla funksional səciyyə daşıyırlar. Bunların bəziləri isimlərə, bəziləri isə sifətlərə qoşularaq feilyaratmada iştirak edirlər. İsimlərə qoşulan suffikslərdən *-ate*, *-ifu*, *-ise*, *-yse*, *-ize*, *-yze* kimi formantlar xüsusi fəallığa malikdir. Bunlardan *-ate* şəkilçisi *burmaq*, *qısaltmaq*, *sarılmaq* mənası bildirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *deliber* (düşünülmüş) – *deliverate* (qəsdən etmək); *celebrity* (məğrurluq) – *celebrate* (şöhrətləndirmək); *ify* şəkilçisi müvafiq isimlərə qoşularaq keyfiyyət məzmunlu feillər əmələ gətirir: *beauty* (gözəllik) – *beautify* (bəzəmək); *simple* (adi, bəsit)– *simplify* (sadələşmək); *ise*, *-ine* şəkilçiləri düzəltmək, olmaq mənası bildirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *critic* (tənqidçi) – *critise* (tənqid etmək), *patron* (himayədar) – *patronize* (himayə etmək); *-yze*, *-yse* şəkilçilərinin sözyaratma funksiyasına dair sərt qayda tətbiq edilmir. Odur ki, həmin sözlərin yadda saxlanması tövsiyə olunur: *analysis* (təhlil) – *analyze* (təhlil etmək), *catalysis* (kataliz) – *catalyse* (kataloqa salmaq) və s.

Sifətlərə qoşulan şəkilçilər sırasında *-ish*, *-er* tərkibləri xüsusi fəallığa malikdir. *-ish* şəkilçisi etmək anlayışlı sözlərin düzəlməsində: *punitive* (cəzalandırıcı), *-punish* (cəzalandırmaq), *distinguish* (fərq, ayrılıq)– *distinguish* (fərqləndirmək); *-er* şəkilçisi də *-ish* şəkilçisi kimi etmək, iş görmək mənalı sözlərin düzəlməsində iştirak edir: *discord* (inkişaf) – *discover* (açmaq, kəşf etmək), *filth* (palçıq, çirk), *filter* (süzgəcdən keçirmək).

3. Sifətyaradan suffikslər.

İngilis dilində sifətyaradan şəkilçilər isimlərə və feillərə qoşula bilir. İsimlərə *-al*, *-ary*, *-ory*, *-ese*, *-ful*,; feillərə isə *-able*, *-ible*, *-ant*, *-ent* kimi şəkilçilər qoşulur: *-Al* suffiksi ilə düzələn sifətlərdə aidiyyət: *persona* (şəxs, şəxsiyyət) – *personal* (şəxsi, fərdi), *-ary*, *-ory* şəkilçiləri ilə düzələn sifətlərdə xarakter, keyfiyyət, *diet* (dieta) – *dietary* (dietik), *migrate* (köç) – *migratory* (çaşqın, azmış); *-ese* şəkilçisi ilə düzələn sifətlərdə milli və ərazi: *Yapon* (Yaponiya) – *Yapanese* (japon); *-ful* şəkilçisi ilə düzələn sözlərdə əlamət, keyfiyyət; *beauty* (gözəllik)– *beautiful* (gözəl, yaraşqlı) kimi mənalar müşahidə edilir. Fellərdə qoşulan *-able*, *-ible* şəkilçiləri ilə düzəlmiş sözlərdə edilə bilən: *pass*(getmək)–*passable*(keçə bilən), *bear*(ləngiyən) – *bearable*(münasib, dözümlü), *impose*(qoymaq, təyin etmək)–*impossible*(mümkünsüz, çarəsiz); *-ant*, *-ent* şəkilçiləri keyfiyyət: *please* (sevinmək) – *pleasent* (zövqlü, ləzzətli), *differ* (fərqləndirmək) – *diferent* (fərqli, müstəqil) mənalı sözlər düzəlir.

4. Zərfdüzəldən suffikslər.

İngilis dilinin zərfdüzəltmə prosesində əsas etibarlı ilə *wise*, *-way* (s), *-ly*, *-ily*, *-ward* (s) kimi şəkilçilər iştirak edir. *-wise*, *way* (s) şəkilçiləri ilə düzələn sözlər hərəkətin istiqamətini bildirir: *other* (özgə) – *otherwise* (özgə cür), *side* (çay, tərəf), *sideways* (ətrafa, yana); *-ly*, *-ily* şəkilçiləri ilə düzələn sözlər hərəkətin tərzini bildirir: *angry* (qəddar) – *angrily* (hirsli, qəzəbli), *awful* (qorxulu)– *awfully* (qorxu ilə), *ward* (s) şəkilçisi ilə düzələn sözlər isə istiqamət bildirir: *back* (geri) – *backwarce* (geriyə), *down* (aşağı) – *downward* (aşağıya).

İngilis dilində olduğu kimi Azərbaycan dilində də morfoloji sözyaratmanın zəngin ənənələri vardır. Morfooji yolla sözdüzəltmə analitik-flektiv dillərlə aqlütinativ dillər universal xarakterlə səciyyələnsə də bunların arasında tipoloji fərq özünü qabarıq şəkildə göstərir. Belə ki, analitik-felektiv dillərdən biri kimi ingilis dilində şəkilçi bolluğu, alütinativ quruluşlu Azərbaycan dilində isə şəkilçilərin ardıcıl düzümü müşahidə olunur. Bu da

sözyaratmada dillərarası nisbətənin aradan qaldırılmasına səbəb olur. Azərbaycan dilinin morfoloji sözyaratma qaydaları barədə morfologiyaya dair əsərlərdə müfəssəl məlumat verilir.

Bu sahədə demək olar ki, qaranlıqda qalan məsələlər də yox dərəcəsinədir. Morfoloji söz yaradıcılığına dair əsas tədqiqatlar Səlim Cəfərova məxsusdur [1, 965; 2, 201; 3, 192].

Azərbaycan dilinin morfoloji söz yaradıcılığına dair Epvand Vladimiroviç Severtyan da nisbətən irihəcmli kitablar yazmışdır [6,643; 7, 437]. Bu kitablarda Azərbaycan dilinin ad və feil yaradıcılığına dair məsələlər barədə bəhs olunur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin kitablarda Azərbaycan dili söz yaradıcılığının milli duyumu müşahidə edilmir və bir çox təhriflərə yol verilmişdir. Odur ki, həmin kitablarda qoyulan məsələlərlə bağlı fikir mübadiləsinə də heç bir ehtiyac duyulmur. Azərbaycan dilindəki sözdüzəldici şəkilçilərin ardıcılıq mənzərəsində nitq hissələri üzrə dəyişmələr qabarıq şəkildə əks olunduğundan onların həmin bölgələr üzrə fərqləndirilməsinə ciddi tələbat qalmır. Odur ki, burada morfoloji sözyaratma qaydalarını əks etdirən şəkilçi ardıcılığına dair nümunələrin nəzərə cərpdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu ardıcılığın mənzərəsi aşağıdakılardan ibarətdir.:

- a) sözün tərkibinə bir şəkilçi qoşulması: *dağ – dağlıq, bağ–bağlıq, su –sulu, duz –dusuz.*
- b) sözün tərkibinə iki şəkilçi qoşulması: *keşik–keşikçi–keşikçilik.*
- c) sözün tərkibinə üç şəkilçi qoşulması: *darıx–darıxdır–darıxdırıcı–darıxdırıcılıq.*
- ç) sözün tərkibinə dörd şəkilçi qoşulması: *sür –sürün–süründür–süründürücü–süründürücülük.*
- d) sözün tərkibinə beş şəkilçi artıqlaqla: *su–susuz–susuzlaş–susuzlaşdır–susuzlaşdırıcılıq.*
- e) sözün tərkibinə altı şəkilçi qoşulmaqla: *duy–duyğu–duyğusuz–duyğusuzlaşdır–duyğusuzlaşdırıcılıq* [11, 40].

Azərbaycan dilinin morfoloji sözyaratma prosesində mənşəcə başqa dillərə məxsus olan şəkilçilərdə iştirak edir. Lakin Azərbaycan dilinin şəkilçilərindən fərqli olaraq alınma tipli şəkilçilər sözə sıralanma qaydasında qoşula bilmir. Çünki həmin şəkilçilər mənbə dilin özündə də sıralanma qaydası üzrə işlənmirlər. Azərbaycan dilindəki alınma şəkilçilər əsas etibarilə ərəb, fars, rus və Avropa dillərinə məxsusdur. Azərbaycan dilindəki alınma şəkilçilər əsas etibarilə mənbə dildəki sözlərin tərkibində işlənilir. Bəzi hallarda isə ya şəkilçisinin intensivləşməsi ilə əlaqədar onların Azərbaycan dili sözlərində işlənməsi də müşahidə edilir. Bu xüsusiyyət daha çox fars dilinə məxsus şəkilçilərin işlənməsində özünü göstərir. Azərbaycan dilində işlənilən ərəb mənşəli *-iyyat, -iyyət* şəkilçiləri ərəb mənşəli sözlərlə (ədəb –ədəbiyyat, nəşr–nəşriyyat, bəşər –bəşəriyyət), fars dilinə məxsus *-gər* şəkilçisi ərəb və ya fars sözləri ilə (hiyləgər, cadugər, zərgər); *-baz, -keş, -dar* şəkilçiləri ərəb, fars və Azərbaycan dili sözləri ilə (sərbaz, qumərbaz, hiyləgər, quşbaş, cəfakeş, zəhmətkeş, qoşunkeş, ələmdar, məşəldar, daləndar, əməkdar) işlənilir. Rus və Avropa dillərinə məxsus şəkilçilər isə bilavasitə mənbə dilin sözləri ilə işlənilir və bəzi hallarda Azərbaycan dilinin uyğun qarşılıqları ilə əvəz olunur (*-ist*; kilinazist, proqramist –proqramçı; *izm* – naturalizm, *-ent* – abiturient, pasient; *izm-* aqlütinativizm–aqlütinativlik, naturalizm- naturaçılıq; *-yor*: aktyor, boksyor) və s.

Nəticə olaraq onu demək lazımdır ki, müxtəlif sistemli dillər arasında morfoloji sözyaratma qaydalarının təhlili birinci növbədə dillərarası universal elementlərin mövcudluğuna dair nümunələrin meydana çıxarılmasına imkan yaradır. Bununla yanaşı müqayisə olunan dillərdə tipoloji fərqlərin səviyyəsinin təyin edilməsi, dillərarası qarşılıqlı əlaqələr kontekstində onların təsir dərəcəsinin çıxarılması problemlərinə aydınlıq gətirilir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (Adlar və onlardan düzələn şəkilçilər). Bakı, ADU nəşr. 1949, 96 s.
2. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı, ADU nəşr., 1960, 201 s.

3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 192 s.
4. <https://www.grammarly.com/ru/suffixes>. List of suffixes and suffix Examples. examples. Your dictionary.com/list-of-suffixes-and-suffix examples. Html
5. Morphological derivation en.wikipedia.org/wiki/ Morphological derivation.
6. Севортян Э.В. Аффиксы гологолаоброзования в азербайджанском языке. Москва, Изд, АН, СССР, Наука, 1962, 643 с.
7. Севортян Э.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке. Москва, Наука, 1966, 437 с.
8. Suffix English Grammar Today Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/british-grammar>
9. Смирницкий А.М. Морфология английского языка. Москва, изд. Литературы на иностранных языках, 1959, 440 с.
10. Yon East wood. Oxford Oxford Guide to English grammar. Oxford Press, 1994. 453 p.p. 377-453
11. Yusifov M., Adilov R. Azərbaycan dili. Dərslik. Gəncə, İrşad mərkəzi, 1966, 139 s.

DERIVATION OF POSTFIXES IN AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES

Mammadova Gunay Ilgar

Summary

The formation of postfixes in world languages was the result of a necessary demand for word creation. Since the process of formation of suffixes is influenced by the information process of languages, it is reasonable to assume that they are universal. However, due to the fact that the intensity of information is unequal in all languages, there are differences in the formation and functionality of suffixes. Thus, in analytic-inflected languages there are both prefixes as prefixes, suffixes as suffixes, as well as interfixes along with infixes as internal suffixes. In agglutinative languages, however, elements such as prefixes, infixes, and interfixes did not continue their tradition. Their functionality is the responsibility of the finalists. Thus, although the formation of suffix elements themselves is universal in different languages, there are typological differences in their functionality. Nevertheless, information opportunities in both analytical-inflective and agglutinative languages were not limited. That is, despite the typological differences of languages, there is no inequality in their information transmission. Therefore, information belonging to different languages can be freely translated into other languages. In this sense, referring to the results of research on the morphological word formation of the Azerbaijani and English languages, it is possible to say that the typological differences between these two languages do not create any lack of information. On the contrary, the internal capabilities of both languages have the ability to freely animate information that is both in itself and in other languages.

ВЫВОД ПОСТФИКСОВ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

Мамедова Гюнай Илгар

Резюме

Образование постфиксов в мировых языках было результатом необходимого спроса на словообразование. Поскольку на процесс образования суффиксов влияет информационный процесс языков, разумно предположить, что они универсальны. Однако из-за того, что интенсивность информации во всех языках неодинакова, существуют различия в образовании и функциональности суффиксов. Таким образом, в языках с аналитической изменчивостью существуют префиксы как префиксы, суффиксы как суффиксы, а также интерфиксы наряду с инфиксами как внутренние суффиксы. Однако в агглютинативных языках такие элементы, как префиксы, инфиксы

и интерфиксы, не продолжали свою традицию. Их функциональность - ответственность финалистов. Таким образом, хотя формирование суффиксных элементов является универсальным для разных языков, существуют типологические различия в их функциональности. Тем не менее, информационные возможности как на аналитико-флективных, так и на агглютинативных языках не ограничивались. То есть, несмотря на типологические различия языков, в их передаче информации нет неравенства. Таким образом, информация, принадлежащая разным языкам, может быть свободно переведена на другие языки. В этом смысле, обращаясь к результатам исследования морфологического словообразования азербайджанского и английского языков, можно сказать, что типологические различия между этими двумя языками не создают недостатка в информации. Напротив, внутренние возможности обоих языков позволяют свободно анимировать информацию, которая есть как сама по себе, так и на других языках.

Rəyçi: Professor M.İ. Yusifov

Azərbaycan dili kafedrasının 18 oktyabr 2021-ci il tarixli iclasın 02 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 16 noyabr 2021-ci il

UOT:80.

MƏTN VƏ İNFORMASIYA

Məmmədova Turan Mehman qızı
Gəncə Dövlət Universitetinin doktorantı
Turanmemmedova1988@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə mətn və informasiya problemi öyrənilir. Mətn mühitində informasiyanın formalaşması, onun hansı dil vasitələri ilə verilməsi ardıcılığı izlənilir. Bəlli olur ki, cümlələrin müəyyən fikir ətrafında əlaqəli birliyi mətnin yaranmasına səbəb olur. Mətnin informasiya ilə əlaqəsi onun kommunikativ funksiyası ilə bağlıdır. Kommunikativ bütövlük informasiyanın formalaşması və ötürülməsinə imkan və şərait yaradır.*

*Müasir Azərbaycan dilində hər cür informasiya **predikativ (xəbərlik) sintaktiv vahidlər vasitəsilə reallaşır**. Bu vahidlər predikativ əlaqə yaradırlar. Həmin əlaqə predmetlə onun hərəkəti arasında münasibəti təşkil edir. Həmin əlaqə cümlənin baş üzvləri arasında mövcud olur. Predikativ münasibət intonasiya və mətnlə də öz ifadəsini tapır. Mübtəda və xəbər arasındakı uyğunlaşma predikativ münasibətin təzahür vasitələrindən biri kimi çıxış edir. İzahedici xarakterə malik olan predikativlikdə informasiya nəyi isə təsdiq və inkar edə bilər. Həmin informasiya mətnində məzmunun gerçəkliklə əlaqələndirilməsindən ibarətdir.*

Məqalədə mətni informasiyanın formalaşma durumu 3 səviyyə üzrə təhlil olunur: 1) sürətin yuxarı neytral vəziyyəti, 2) orta neytral vəziyyət, 3) aşağı neytral vəziyyət. Bu vəziyyətlərdə mətni informasiya böyük həcmdən kiçik həcmə doğru inkişaf edir, tənzimlənir, eyni zamanda mətn və informasiya sıxılır. Burada semantik sıxılma hadisəsi müşahidə olunur. Şübhəsiz, bu məkanda informasiyanın semantik həcmi, tutumu qorunaraq saxlanılmağa çalışılır.

Mətnin informasiyasındakı fikir eksplisit (gizli) və implisit (açıq) ola bilər. Bu, mətndəki informasiyanın ifadə tərzləridir. Buna baxmayaraq bir sıra məsələlər mətnin öncəki konstruksiyalarına, situasiyalarına əsaslanılır. Bu, mətnin gedişində təsəvvür olunur.

Açar sözlər: *mətn, informasiya, mətni informasiya, mədəni-tarixi informasiya, linqvokulturoloji informasiya.*

Ключевые слова: *текст, информация, текстовая информация, культурно-историческая информация, лингвокультурная информация*